

ΠΕΤΡΟΣ Α. ΓΕΜΤΟΣ, Ἀθῆναι

Η ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΤΩΝ ΑΞΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΚΡΙΣΕΩΝ ΣΤΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

Όταν τὸ 1904 οἱ Max Weber, Werner Sombart καὶ Edgar Jaffé ἀνέλαβαν τὴ διεύθυνση τοῦ «Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik», ἐδημοσίευσαν ἓνα προγραμματικὸ ἄρθρο, ποὺ περιεῖχε τὴ δήλωση: «Στὶς σελίδες τοῦ περιοδικοῦ θὰ δοθῇ ἀναπόφευκτα ὁ λόγος ὄχι μόνο σὲ μελέτες κοινωνικῆς ἐπιστήμης... ἀλλὰ καὶ σὲ μελέτες κοινωνικῆς πολιτικῆς. Μὲ κανένα τρόπο ὅμως δὲν θὰ πρέπει οἱ τελευταῖες νὰ ἐμφανίζονται ὡς «ἐπιστήμη» καὶ θὰ κάνουμε ὅ,τι μποροῦμε, γιὰ νὰ μὴ ἐπιτρέψουμε τέτοιου εἶδους σύγχυση»¹. Ἡ δήλωση αὐτὴ εἶχε πολεμικὸ χαρακτῆρα καὶ στρεφόταν ἐναντίον τοῦ Verein für Socialpolitik² καὶ τοῦ τότε ἀναμφισβήτητου ἡγέτη του Gustav Schmoller³. Ταυτόχρονα ἀποτέλεσε τὴν ἑναρξη τῆς διαμάχης γύρω ἀπὸ τὴ νόμιμη θέση πρακτικῶν ἀξιολογικῶν κρίσεων στὶς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες, ποὺ ἔγινε τὸ ἐπίκεντρο ὀξύτατων ἀντεγκλήσεων στὰ πλαίσια τοῦ Verein für Socialpolitik στὶς συνεδριάσεις τοῦ Mannheim τὸ 1905, τῆς Βιέννης τὸ 1909 καὶ ἰδιαίτερα στὴ μυστικὴ, σχεδὸν συνωμοτικὴ, ἐκείνη συζήτηση τοῦ Βερολίνου στὶς 5 Ἰανουαρίου 1914.

Ἡ συζήτηση συνεχίσθηκε μὲ ἐναλλασσόμενο πάθος καὶ ἔνταση ὡς τὶς μέρες μας. Ἄν ἐδῶ ἐπιχειρεῖται μιὰ νέα μελέτη τοῦ προβλήματος, δὲν γίνεται φυσικὰ μὲ τὴν πρόθεση νὰ ξυπνήσουν παλιὰ πάθη. Γίνεται μιὰ προσπάθεια νὰ ἀναλυθοῦν οἱ διάφορες ὀψεις τοῦ καὶ νὰ δειχθῇ, ὅτι ἡ χρῆση τῶν

1. Max Weber, *Die Objektivität sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis*, στὸ *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, hrsg. v. J. Winckelmann, Tübingen 1968³, σ. 157.

2. Ἰδρύθηκε τὸ 1872. Ἡ ὑποστήριξη τῆς εὐδόκιμης ἀνάπτυξης τῆς βιομηχανίας, ἡ ἐνίσχυση τῆς ὀρθῆς κρατικῆς παρέμβασης καὶ ἡ ἐκπλήρωση *der höchsten Aufgaben unserer Zeit und unserer Nation* ἦταν μεταξὺ τῶν σκοπῶν του. Βλ. F. Boese, *Geschichte des Vereins für Socialpolitik 1872-1932*, Berlin 1939, Anh. III, σ. 248 ἐπ.

3. Ὁ G. Schmoller θεωροῦσε ἔργο τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης ὄχι μόνο «νὰ ἐξηγῇ τὰ φαινόμενα ἀπὸ τὶς αἰτίες τους, νὰ κατανοῇ τὴν οἰκονομικὴ ἐξελικτικὴ διαδικασία, νὰ προβλέπῃ ὅσο εἶναι δυνατό τὸ μέλλον», ἀλλ' ἐπίσης «νὰ τὸ φέρνῃ στὸ σωστὸ δρόμο» συνιστώντας ὡς ἰδανικὰ (Ideal) συγκεκριμένα οἰκονομικὰ μέτρα. Βλ. G. Schmoller, *Grundriß der allgemeinen Volkswirtschaftslehre*, München/Leipzig 1920, σ. 77.

σύγχρονων επιστημολογικών μεθόδων επιτρέπει τὸν ἐντοπισμὸ τῶν πραγματικῶν διαφωνιῶν καὶ τὴν ἐπίλυση τῶν βασικῶν αξιολογικῶν προβλημάτων.

1. Ἡ λογικὴ γραμματικὴ τῶν αξιολογικῶν κρίσεων.

Ἡ συζήτηση γιὰ τὸ ἐπιτρεπτὸ τῆς εἰσαγωγῆς αξιολογικῶν κρίσεων στὶς κοινωνικὲς επιστήμες ἔχει ὡς ἀντικείμενο ἓνα πολυσύνθετο καὶ πολυεπίπεδο πρόβλημα. Ἐνα μεγάλο μέρος τῶν διαφωνιῶν ποὺ ἀνέκυψαν εἶναι ἀποτέλεσμα παρεξηγήσεων καὶ ὀφείλεται κυρίως στὸ γεγονός, ὅτι τὰ διάφορα ἐπίπεδα τοῦ προβλήματος δὲν ἀναλύθηκαν χωριστά, ὥστε νὰ γίνῃ κατανοητὴ ἡ πολλαπλὴ τους διάσταση. Εἶναι γι' αὐτὸ ἀπαραίτητο στὴν ἀφετηρία τῆς μελέτης αὐτῆς νὰ γίνῃ ἀνάλυση τῆς λογικῆς γραμματικῆς τῶν αξιολογικῶν κρίσεων. Ἡ λογικὴ γραμματικὴ ὀρίζεται ὡς τὸ σύνολο τῶν κανόνων χρήσης μιᾶς γλωσσικῆς ἔκφρασης, δηλ. τῶν κανόνων ἐκείνων, ποὺ καθορίζουν τοὺς ὅρους χρησιμοποίησής της στὸ χῶρο ἐνὸς γλωσσικοῦ συστήματος⁴.

Μιὰ αξιολογικὴ κρίση ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰ ἐξῆς στοιχεῖα:

1. Τὴν περιγραφὴ ἐνὸς περιστατικοῦ, ποὺ ἀξιολογεῖται θετικὰ ἢ ἀρνητικὰ.
2. Τὴν σιωπηρὴ ἀναφορὰ σὲ μιὰ γενικὴ ἀρχή⁵, ποὺ θεμελιώνει τὴν ἀξιολόγηση.
3. Τὴν προσδοκία, ὅτι οἱ δέκτες τοῦ αξιολογικοῦ μηνύματος θὰ ἀποδεχθοῦν τὴν κανονιστικὴ ἀρχὴ καὶ θὰ ρυθμίσουν ἀνάλογα τὴ συμπεριφορὰ τους.

Οἱ αξιολογικὲς κρίσεις δὲν ἔχουν γνωστικὸ περιεχόμενο⁶. Ἐκφράζουν ἀπλῶς τὶς θέσεις ἐκείνου ποὺ τὶς χρησιμοποιεῖ. Ἡ διαφορὰ τους πρὸς τὶς κρίσεις τῶν ἐπιστημῶν τοῦ πραγματικοῦ κόσμου⁷ (στὶς ὁποῖες ἀνήκουν καὶ

4. Βλ. H. Albert, *Probleme der Wissenschaftslehre in der Sozialforschung*, στὸ *Handbuch der empirischen Sozialforschung*, hrsg. v. R. König, I. Bd., Stuttgart 1967, σ. 45.

5. Γιά μιὰ φιλοσοφικὴ ἀνάλυση τῶν ἀξιών βλ. E. Παπανοῦτσος, *Ἠθικὴ*, Ἀθήνα 1956², σ. 289-365.

6. Βλ. H. Albert, *Das Werturteilsproblem im Lichte der logischen Analyse*, στὸ «Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft» 112 (1956), σ. 414 ἐπ. Ἐπίσης H. Albert, *Wertfreiheit als methodisches Prinzip*, στὸ *Probleme der normativen Ökonomik und der wirtschaftspolitischen Beratung*, hrsg. v. E. v. Beckerath und H. Giersch, Berlin 1963, σ. 36 καὶ H. Albert, *Theorie und Praxis*, στὸ *Werturteilsstreit*, hrsg. v. H. Albert und E. Topitsch, Darmstadt 1971, σ. 214.

7. Realwissenschaften σὲ διάκριση ἀπὸ τὶς Formalwissenschaften, ὅπως ἡ Λογικὴ καὶ τὰ Μαθηματικά. Ἡ σύγχρονη ἐπιστημολογία ἐγκατέλειψε τὴν παλιὰ διάκριση τῶν ἐπιστημῶν, ποὺ στηριζόταν στὴν ἰδιομορφία τοῦ ἀντικείμενου τῆς ἐρευνας (ἐπιστήμες τῆς φύσης καὶ τοῦ πνεύματος ἢ τοῦ πολιτισμοῦ, Natur- καὶ Geisteswissenschaften) καὶ ὀρθὰ εἰσάγει διαίρεση καθορισμένη ἀπὸ τὸν τρόπο πρόσβασης στὸ ἀντικείμενο τῆς γνώσης, δηλ. ἀπὸ τὸ εἶδος τῆς ἐπιστημονικῆς δραστηριότητος. Οἱ «πραγματολογικὲς» ἐπι-

οί κοινωνικές) χαρακτηρίζεται γενικά από το ότι οί τελευταίες αναφέρονται στο «είναι» ενώ οί πρώτες στο «δέον». Κρίσεις του «είναι» είναι αληθείς ή ψευδείς, ανάλογα προς την συμπεριφορά των πραγματικών φαινομένων. Αντίθετα δεν υπάρχει εμπειρικό κριτήριο αλήθειας στις αξιολογικές κρίσεις, που είναι απλώς έκφραση έσωτερικής στάσης απέναντι στα φαινόμενα αυτά. Εκείνος που γνωρίζει το κριτήριο αυτών των αξιολογήσεων, μπορεί βέβαια να συναγάγει ώρισμένα συμπεράσματα σε σχέση με την πραγματική υπόσταση των αναφερομένων περιστατικών. Εν τούτοις μπορεί να συμφωνή με άλλους στο τελευταίο σημείο και όμως να κάνει διαφορετική αξιολόγηση, χωρίς να υποπίπτει σε αντίφαση. Γιατί, αν και οί αξιολογικές κρίσεις αναφέρονται σε περιστατικά του πραγματικού κόσμου, δεν παράγονται λογικά απ' αυτά. Από το πραγματικό γεγονός της κατανομής του εισοδήματος μιās χώρας δεν συνάγεται λογικά ή ήθική της ποιότητα. Για να φθάσωμε στην τελευταία, πρέπει να εισαγάγωμε στην ανάλυση μιā ήθική αρχή, ανεξάρτητη από τα αξιολογούμενα περιστατικά. Περίφημη είναι ή ανάλυση του προβλήματος αυτού από τον Henri Poincaré. «Δεν είναι δυνατό να υπάρχει επιστημονική ήθική, όπως δεν είναι δυνατό να υπάρχει ανήθικη επιστήμη. Και ό λόγος είναι απλός. Είναι ένας λόγος, θά έλεγα, καθαρά γραμματικός. Αν και οί δύο προκείμενες ένός συλλογισμού είναι στην όριστική, το συμπέρασμα θά είναι επίσης στην όριστική. Για να είναι το συμπέρασμα σε μορφή προστακτικής, θά πρέπει μιā τουλάχιστον από τις προκείμενες να είναι σε προστακτική»⁸.

2. Λογική ανάλυση της θέσης των αξιολογικών κρίσεων στις κοινωνικές επιστήμες.

Τρία διαφορετικά προβλήματα εμφανίζονται συνήθως στη συζήτηση για το έπιτρεπτό των αξιολογικών κρίσεων στις κοινωνικές επιστήμες. Η αδυναμία στην ανάλυση των διαφορετικών τους διαστάσεων είναι ή βάση πολλών διχογνωμιών και ίσως ή αίτία που παρέτεινε τη διαμάχη ως τις μέρες μας.

Είναι ανάγκη να δοθῇ απάντηση στα εξῆς τρία έρωτήματα⁹:

1. Πρέπει να είναι οί αξιολογήσεις αντικείμενο των προτάσεων των κοινωνικών επιστημών;

στημες έχουν εμπειρικό, οί «τυπικές» λογικό κριτήριο αλήθειας. Βλ. για το θέμα αυτό τις εργασίες των K. Popper, R. Carnap, H. Albert, E. Nagel, H. Reichenbach κ.ά. Για μιā ταξινόμηση των επιστημών με βάση το αντικείμενό τους βλ. Ε. Παπανούτσος, *Γνωσιολογία*, Αθήνα 1962², σ. 398 έπ.

8. H. Poincaré, *La morale et la science*, στο «Dernières pensées», Paris 1913, σ. 225.

9. Βλ. H. Albert, *Wissenschaft und Politik. Zum Problem der Anwendbarkeit der wertfreien Wissenschaft*, στο *Probleme der Wissenschaftstheorie*, hrsg. v. E. Topitsch, Wien 1960, σ. 201 έπ.

2. Πρέπει να είναι οί αξιολογήσεις περιεχόμενες των προτάσεων των κοινωνικών επιστημών;

3. Πρέπει να είναι οί αξιολογήσεις βάσης των προτάσεων των κοινωνικών επιστημών;

Ἡ ἀπάντηση στὸ πρῶτο ἐρώτημα δὲν εἶναι δύσκολη. Ἀξιολογήσεις καὶ ρυθμιστικοὶ κανόνες εἶναι ἀναπόσπαστο τμῆμα τῶν διανθρώπων σχέσεων, ποὺ ἀποτελοῦν τὸ ἀντικείμενο τῶν κοινωνικῶν επιστημῶν. Οἱ κανόνες τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἠθικῆς, ἡ κατανομή καὶ λειτουργία κοινωνικῶν θέσεων καὶ ρόλων ἦταν πάντοτε διακεκριμένο πεδίο ἔρευνας τῶν κοινωνιολόγων, ἡ ἀνάλυση τῶν προσπάθειας τοῦ ἀνθρώπου νὰ ξεπεράσῃ τὴ στενότητα τῶν ἀγαθῶν καὶ νὰ μεγιστοποιήσῃ τὴν ὠφέλεια τῶν περιορισμένων πόρων τοῦ ἦταν καὶ εἶναι τὸ ἀντικείμενο ἔρευνας τῶν οἰκονομολόγων. Ὅσο οἱ αξιολογήσεις εἶναι τμῆμα τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας, ἀποτελοῦν τὴν ἐμπειρικὴ βάση τοῦ ἐπιστημονικοῦ στοχασμοῦ, ἀκριβῶς ὅπως καὶ τὰ ἄλλα φαινόμενα τοῦ πραγματικοῦ κόσμου, ποὺ δὲν περιέχουν αξιολογήσεις.

Τὸ δεύτερο ἐρώτημα ὁδηγεῖ στὴν κατ' ἐξοχὴν προβληματικὴ τῶν αξιολογικῶν κρίσεων¹⁰. Ὁ Max Weber, ὁ θεωρητικὸς θεμελιωτὴς τῆς καθαρὰ γνωστικῆς πνευματικῆς δραστηριότητος (Wertfreiheit), ἔδωσε τὴν ἀπάντηση, ὅτι οἱ ἐπιστημονικὲς προτάσεις δὲν πρέπει νὰ ἔχουν τὸν χαρακτήρα αξιολογικῶν κρίσεων. Δὲν εἶναι, εἶπε, ἔργο τῆς ἐπιστήμης, νὰ κρίνῃ θετικὰ ἢ ἀρνητικὰ τὰ φαινόμενα τοῦ πραγματικοῦ κόσμου, ἀλλὰ μόνο νὰ τὰ ἐξηγῇ διερευνώντας τις νομοτέλειές τους¹¹.

Μιὰ βαθύτερη ἀνάλυση τοῦ προβλήματος δείχνει, ὅτι ἡ λύση τοῦ ἐξαρτᾶται τελικὰ ἀπὸ τὸν ρόλο καὶ τοὺς σκοποὺς¹², ποὺ ἀποδίδονται στὶς κοινωνικὲς επιστήμες. Γιά τις «πραγματολογικὲς» επιστήμες (σὲ ἀντίθεση μὲ τις «τυπικὲς», ποὺ δημιουργοῦν καὶ ἐπεξεργάζονται τὰ ἀναγκαῖα ἀναλυτικὰ μέσα) ἐπικρατεῖ γενικὰ ἡ ἀντίληψη, ὅτι ἔχουν σκοπὸ νὰ μᾶς δώσουν πληροφορίες γιὰ τὸν κόσμο ποὺ ζοῦμε. Οἱ προτάσεις τους θὰ πρέπει συνεπῶς νὰ ἔχουν διυποκειμενικὴ ἰσχὺ καὶ ἐμπειρικὸ περιεχόμενο, νὰ μὴ ἀποτελοῦν ὑποκειμενικὲς ἐκτιμήσεις τοῦ κάθε ἐρευνητῆ. Ἡ ἀλήθεια τῶν ἐπιστημονι-

10. Ὁ.π., σ. 208.

11. Βλ. Max Weber, *Die «Objektivität» ...*, ὁ.π. στὸ *Gesammelte Aufsätze...*, ὁ.π., σ. 146 ἐπ. Ἐπίσης Max Weber, *Der Sinn der Wertfreiheit der soziologischen und ökonomischen Wissenschaften*, ὁ.π., σ. 489 ἐπ. καὶ *Wissenschaft als Beruf*, ὁ.π., σ. 600 ἐπ.

12. Τὸ κριτήριό αὐτὸ ἀποτελεῖ τὴν μεθοδολογικὴ βάση τῆς κριτικῆς ἀνάλυσης τοῦ ἔργου τοῦ Milton Friedman, ποὺ ἐπιχειρῶ σὲ βιβλίο μου, ποὺ ἐκδίδεται σὲ λίγο στὴ Γερμανία (P. A. Gemtos, *Die Neubegründung der Quantitätstheorie durch Milton Friedman*, Tübingen (Tübinger Wirtschaftswissenschaftliche Abhandlungen 16), 1975, κυρίως τὰ κεφάλαια *Die Methodologie Milton Friedmans* καὶ *Der Ideologieverdacht bei Milton Friedman*).

κῶν προτάσεων δὲν εἶναι δυνατό νὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ προσωπικὲς ἀξιολογήσεις, γιατί τὸ κριτήριον ἀλήθειας τῶν ἐπιστημῶν τοῦ πραγματικοῦ κόσμου, δηλ. ἡ συμφωνία μὲ τὴν πραγματικότητα, εἶναι ἀσυμβίβαστο μὲ ἠθικὲς ἐκτιμήσεις.

Ἀπὸ τὸν σκοπὸ τῶν «πραγματολογικῶν» ἐπιστημῶν συνάγεται ἄμεσα, ὅτι πρέπει νὰ ἀπομακρυνθοῦν ἀπὸ τὸν ἐπιστημονικὸ χῶρο ὅλες οἱ προτάσεις, ποὺ δὲν ἐλέγχονται διυποκειμενικά. Ἀξιολογικὲς κρίσεις κάνουν ἀδύνατη τὴ γνωστικὴ πρόσβαση στὸν κόσμον, γιατί ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἓνα μείγμα ἀντικειμενικῶν καὶ ὑποκειμενικῶν στοιχείων χωρὶς διυποκειμενικὴ ἰσχὺ. Ὁ ἀποκλεισμὸς τῶν ἀξιολογικῶν κρίσεων ἀπὸ τὸ ἐπιστημονικὸ σύστημα μπορεῖ λοιπὸν νὰ θεωρηθῇ συνέπεια τοῦ αἰτήματος διυποκειμενικοῦ ἐλέγχου τῶν ἐπιστημονικῶν προτάσεων, ποὺ θεμελιώνεται στὸν σκοπὸ τῆς ἐπιστήμης, νὰ συλλέγῃ ἀληθεῖς πληροφορίες γιὰ τὸν κόσμον ποὺ ζοῦμε¹³.

Γιὰ νὰ δώσωμε ἀπάντηση στὸ τρίτον ἐρώτημα¹⁴, πρέπει νὰ ξεκινήσωμε ἀπὸ τὴ διαπίστωση, ὅτι ἀξιολογήσεις τοῦ γνωστικοῦ ἀντικειμένου τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν καὶ ἀπόφασις, ἂν θὰ ἐπιτραποῦν τέτοιες ἀξιολογήσεις, εἶναι δύο χωριστὲς πράξεις, ποὺ ἀνήκουν σὲ ἐντελῶς διάφορα ἐπίπεδα. Οἱ ἀποφάσεις βάσης τῶν «πραγματολογικῶν» ἐπιστημῶν ἀνήκουν στὸ πεδίο τῆς μεταγλώσσας (Metasprache, metalangage), ἐνῶ οἱ προτάσεις, ποὺ ἀναφέρονται στὰ φαινόμενα τοῦ πραγματικοῦ κόσμου, σχηματίζουν τὴ γλῶσσα τῶν ἀντικειμένων (Objektsprache, object language). Τὸ αἶτημα γιὰ μιὰ ἐπιστῆμη ἀπαλλαγμένη ἀπὸ ἀξιολογήσεις καὶ ἰδεολογικὲς παραμορφώσεις ἀναφέρεται μόνο στὴ γλῶσσα τῶν ἀντικειμένων¹⁵.

Εἶναι ἀπαραίτητο νὰ κατανοηθῇ, ὅτι οἱ ἀποφάσεις βάσης μιᾶς ἐπιστήμης δὲν ἀνήκουν οὔτε στὸ ἀντικείμενον ποὺ ἐρευνᾷ οὔτε στὸ σύστημα τῶν προτάσεων τῆς. Ἐν τούτοις παίζουν γιὰ κάθε ἐπιστῆμη ἓνα σημαντικό, «ὑπαρξιακὸ» ρόλον. Ὁ καθορισμὸς τοῦ γνωστικοῦ ἀντικειμένου καὶ τῶν προβλημάτων ποὺ θὰ μελετηθοῦν¹⁶, ἡ ἐννοιολογικὴ σύλληψη τῆς ἐπιστημονικῆς

13. Βλ. P. Urban, *Das Werturteilsproblem in den Wirtschaftswissenschaften*, στὸ «Das Wirtschaftsstudium» 1972, σ. 167.

14. Βλ. H. Albert, *Probleme der Wissenschaftslehre...*, ὁ.π., σ. 47 ἐπ.

15. Γιὰ τὴν διάκριση γλώσσας καὶ μεταγλώσσας βλ. R. Carnap, *Einführung in die symbolische Logik*, Wien 1960, σ. 77 καὶ H. Reichenbach, *Elements of Symbolic Logic*, New York/London, 1966, σ. 9 ἐπ.

16. Ἡ ἀξιολογικὴ ἀναφορὰ στὴν ἐπιλογὴ τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρευνας δὲν εἶναι ἀναγκαῖον χαρακτηριστικὸ τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Μ.Γ. Κυπραῖος (Ἡ ἀξιολογικὴ οὐδετερότητα στὶς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες, «Κοινωνιολογικὴ Σκέψη» 1966, σ. 81). Καὶ στὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες γίνεται ἡ θεματικὴ ἐπιλογὴ βασικά ἀπὸ ἐξωἐπιστημονικὰ ἐνδιαφέροντα (πρᾶγμα ἀδιάφορον, ἀφοῦ ἀνήκει στὸν προθάλαμον τῆς γνωστικῆς διαδικασίας). Τὸ διαφορετικὸ ἀντικείμενον τῶν φυσικῶν καὶ κοινωνικῶν ἐπιστημῶν δὲν διαφοροποιεῖ τίς ἀποφάσεις βάσης καὶ δὲν θεμελιώνει οὔτε ἀπ' αὐτὴ τὴ σκοπιὰ τὴν παραδοσιακὴν διάκριση τῶν ἐπιστημῶν.

σημαντικής τους διάστασης και γενικά ή επιλογή κανόνων επιστημονικής διαδικασίας, είναι αποφάσεις θεμελιώδους σημασίας για την κατασκευή του επιστημονικού συστήματος. Καθορίζουν σε τελευταία ανάλυση ποιές προτάσεις ανήκουν σε μιὰ επιστήμη και τὸ βαθμὸ τῆς ἐγκυρότητάς τους.

Ἄλλ' οἱ κανόνες μιᾶς επιστήμης κατασκευάζονται με ἀναφορὰ στοὺς σκοποὺς, πὺ αὐτὴ ἐπιδιώκει. Γι' αὐτὸ βασίζεται ἡ κατασκευὴ επιστημονικῶν συστημάτων σε θεμελιώδεις ἀποφάσεις γιὰ τοὺς σκοποὺς τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας. Μὲ τὴν ἔννοια αὐτὴ δὲν ὑπάρχει ἐπιστήμη ἀπαλλαγμένη ἀπὸ ἀξιολογήσεις. Ἡ ἐπιστημονικὴ δραστηριότητα προϋποθέτει μιὰ σειρά ρυθμιστικῶν ἐπιλογῶν, πὺ ὅμως δὲν εἰσάγουν ἀξιολογικὲς κρίσεις στὸ ἐπιστημονικὸ σύστημα. Γιατὶ ἀκριβῶς ἡ ἀπόφαση νὰ ἐπιχειρηθῇ περιγραφή, ἐξήγηση καὶ πρόγνωση τοῦ κόσμου, νὰ γίνῃ δηλ. ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, ὅπως γενικά εἶναι παραδεκτὴ, εἶναι ὁ λόγος τῆς ἀπομακρύνσεως τῶν ἀξιολογικῶν κρίσεων ἀπὸ τὸν ἐπιστημονικὸ χῶρο.

Εἶναι, φυσικά, πάντοτε δυνατό, νὰ κατασκευάσῃ κανεὶς «ἐπιστήμες» ἄλλου τύπου, πὺ δὲν θὰ ἔχουν σκοπὸ τὴν πληροφόρηση γιὰ τὰ φαινόμενα τῆς πραγματικότητας, ἀλλὰ θὰ ἐπιδιώκουν τὴν δημιουργία κινήτρων δράσης ἢ τὴν ἰδεολογικὴ συνοχὴ κοινωνικῶν ομάδων ἢ τὴν δικαιολόγηση τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος. Εἶναι καθαρὰ θέμα ὀρολογίας, ἂν τέτοιου εἴδους συστήματα θὰ ὀνομασθοῦν ἐπιστήμες. Ἐκεῖνοι, πὺ ζητοῦν ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη τὴν ἐξήγηση καὶ πρόβλεψη τῆς πραγματικότητας, θὰ δώσουν ἀρνητικὴ ἀπάντηση, γιατί ὁ χαρακτηρισμὸς τέτοιων συστημάτων ὡς ἐπιστήμης μόνο σύγχυση θὰ δημιουργοῦσε. Ὅποιος θέλει νὰ ρυθμίσῃ ἄλλοιῶς τὴν ἐπιστημονικὴ δραστηριότητα, υἱοθετεῖ ἓνα ἄλλο πρότυπο προσέγγισης τοῦ κόσμου, προσδίδει ἄλλους σκοποὺς καὶ κανόνες στὴν ἐπιστήμη. Γιὰ ἐκείνους, πὺ θεωροῦν τὴν ἐπιστημονικὴ δραστηριότητα μέσο γιὰ τὴν ἐξήγηση τοῦ κόσμου, οἱ τέτοιου εἴδους ἀντιλήψεις καὶ ἡ ἀντίστοιχη κοινωνικὴ συμπεριφορὰ ἀνήκουν στὸ πεδίο ἔρευνας εἰδικῆς ἐπιστήμης, τῆς κοινωνιολογίας τῆς γνώσης ἢ τῆς κοινωνιολογίας τῆς ἐπιστήμης. Ὁ χαρακτηρισμὸς «ἐπιστήμη» θὰ παραμείνῃ ἔτσι μόνο στίς γνωστικὲς δραστηριότητες με διυποκειμενικὴ ἰσχὺ¹⁷.

3. Ἡ ἐπιστήμη ὡς μέσο γνώσης τοῦ κόσμου.

Ὁ δρόμος τῆς ἐπιστήμης, δηλ. τῆς πνευματικῆς δραστηριότητας πὺ σκοπὸ ἔχει τὴν ἐξήγηση τοῦ κόσμου, εἶναι ἐπίπονος. Ἀπαιτεῖ αὐστηρὴ σκέψη, ἀδιάκοπη κριτικὴ, ἀποχὴ ἀπὸ προσωπικὲς προτιμήσεις καὶ ἰδεολογικά

17. Ἡ θέση αὐτὴ δὲν ἀποκλείει βέβαια τὴν ὀρθολογικὴ συζήτηση τῶν ἀξιολογικῶν προβλημάτων. Βλ. H. Albert, *Traktat über kritische Vernunft*, Tübingen, 1968, σ. 55 ἐπ. καὶ παρακάτω τὴν ἀνάλυση τῆς προβληματικῆς τῆς «κανονικῆς ἐπιστήμης».

κίνητρα. Ουσιαστικά είναι μιὰ «ἀφύσικη» χρήση τοῦ νοητικοῦ καὶ γλωσσικοῦ μηχανισμοῦ, ποὺ στὶς πρώτες φάσεις τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ ἦταν προφανῶς μέσο ἀπλοῦ προσανατολισμοῦ τοῦ ἀτόμου σ' ἓνα κόσμο γεμᾶτο προβλήματα. Ἡ γλῶσσα, μὲ ἔννοιες καὶ λέξεις θετικά ἢ ἀρνητικά φορτισμένες, ὠριζε τὸν κόσμο καὶ ταυτόχρονα τὴν στάση τοῦ ὑποκειμένου ἀπέναντί του¹⁸. Ἄν σὲ κάποια φάση τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης ἐμφανίσθηκε ἡ θεωρητικὴ σκέψη, αὐτὸ ἔγινε μόνο γιατί ἡ γλῶσσα χρησιμοποιήθηκε γιὰ σκοποὺς ξένους πρὸς τὶς ἀρχικὲς ἀνάγκες ποὺ τὴν ἐξέθρεψαν, μὲ ἄλλα λόγια γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ κόσμου καὶ ὄχι γιὰ τὴν ἄμεση πρακτικὴ τοῦ ἀξιολόγησιν. Εἶναι λοιπὸν ἀναγκαῖο, ἡ ἐπιστημονικὴ γλῶσσα νὰ καθαρθῇ ἀπὸ δεοντολογικὰ στοιχεῖα καὶ νὰ παρασκευασθῇ ἔτσι, ὥστε νὰ συλλαμβάνῃ ἀντικειμενικὰ τὰ φαινόμενα ποὺ ἐρευνᾷ. Ὁ κίνδυνος ἰδεολογικῶν παραμορφώσεων εἶναι πάντοτε παρών. Ἡ πεῖρα ἔχει δείξει, ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ ἀντιμετωπισθῇ ἀτομικά. Μόνο τὸ σύνολο τῶν ἐπιστημόνων μὲ ὑψηλὸ ἥθος, διαρκῇ ἐπαγρύπνηση καὶ ἀδυσώπητη κριτικὴ εἶναι σὲ θέση νὰ ἐλαχιστοποιήσῃ τὴν εἰσαγωγὴ ξένων στοιχείων στὸ ἐπιστημονικὸ σύστημα. Ἡ ἐλευθερία τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρευνας εἶναι σὲ τελευταία ἀνάλυση ἡ μοναδικὴ ἐγγύηση τῆς ἐγκυρότητας τῶν ἀποτελεσμάτων της¹⁹, ἀφοῦ τώρα πιά ἔχει κατανοηθῇ, ὅτι ἡ ἐπιστήμη δὲν νομοθετεῖ ἀλλὰ εἰσάγει ὑποθέσεις, δὲν θεμελιώνει ὀριστικὲς ἀλήθειες ἀλλὰ διευρύνει τὸν χῶρο τῆς γνώσης ἀπομακρύνοντας ὀλοένα καὶ περισσότερες ψευδεῖς ὑποθέσεις ἀπὸ τὸ ἐπιστημονικὸ σύστημα (Falsifikationsthese). Ὁ Karl Popper γράφει στὴν *Logik der Forschung*, στὸ σημαντικώτερο ἴσως ἔργο τῆς νεώτερης ἐπιστημολογίας : «Ἡ ἐμπειρικὴ βάση τῆς ἀντικειμενικῆς ἐπιστήμης δὲν εἶναι λοιπὸν τίποτα «ἀπόλυτο»· ἡ ἐπιστήμη δὲν εἶναι κτισμένη πάνω σὲ βράχους. Σ' ἓνα ἐλῶδες ἔδαφος ἀνυψώνονται οἱ τολμηρὲς τῆς θεωρίας· εἶναι ἓνα οἰκοδόμημα, ποὺ οἱ κολῶνες τοῦ βυθίζονται ἀπὸ πάνω στὸ ἔλος — ἀλλὰ ὄχι ἕως ἓνα φυσικό, «δεδομένο» ἔδαφος. Γιατὶ δὲν σταματᾷ κανεὶς νὰ βυθίζῃ τὶς κολῶνες, ἐπειδὴ βρῆκε σταθερὸ ἔδαφος : ἐὰν ὑπάρχῃ ἐλπίδα, ὅτι οἱ κολῶνες θὰ συγκρατήσουν τὸ οἰκοδόμημα, ἀποφασίζει κανεὶς νὰ ἱκανοποιηθῇ προσωρινὰ μὲ τὴν τωρινή τους σταθερότητα»²⁰.

18. Βλ. E. Durkheim, *Les règles de la méthode sociologique*, σὲ γερμανικὴ μετάφραση: *Regeln der soziologischen Methode*, Neuwied / Berlin-Spandau 1961, σ. 115 ἐπ. καὶ τὴν εἰσαγωγὴ τοῦ R. König στὸ ἴδιο βιβλίο, σ. 47 ἐπ.

19. Βλ. K. Popper, *Das Elend des Historizismus*, Tübingen 1951, σ. 121.

20. K. Popper, *Logik der Forschung*, Tübingen 1966², σ. 75 ἐπ. Γιὰ τὸ πρόβλημα τῆς ἐμπειρικῆς βάσης βλ. K. Popper, ὁ.π., σ. 71 ἐπ., W. Stegmüller, *Probleme und Resultate der Wissenschaftstheorie und Analytischen Philosophie*, Bd. II, Berlin / Heidelberg / New York 1970, σ. 190 ἐπ. καὶ τὴν μελέτη τοῦ Ν. Αὐγελῆ, *Οἱ θεωρίες βάσης τοῦ Λογικοῦ Θετικισμοῦ. Ἡ προβληματικὴ ἐνὸς γνωσιοθεωρητικοῦ προτύπου*, «Φιλοσοφία», 3 (1973) σ. 97-123.

Ἡ διαπίστωση τῆς ἀδυναμίας νὰ ἐπαληθευθοῦν οἱ ἐπιστημονικοὶ νόμοι καὶ ἡ εἰσαγωγή τῆς ἀρχῆς τῆς διάψευσης (τοῦ ἀπορριπτικοῦ ἐλέγχου)²¹ προήλθαν ἀπὸ τὴ διερεύνηση τῆς λογικῆς δομῆς τῶν γενικῶν ὑποθετικῶν προτάσεων. Οἱ ἐπιστημονικοὶ νόμοι (στὴν πραγματικότητα ὑποθέσεις) ἔχουν τὴν μορφή τῆς ἀπλῆς συνεπαγωγῆς (Implikation)²² μὲ τὴν ἔννοια τοῦ ἐπαρκοῦς ὅρου (πάντα ἂν ... τότε): $(x) (px \rightarrow qx)$ ²³. Εἶναι ἄμεσα φανερό, ὅτι προτάσεις τοῦ τύπου αὐτοῦ δὲν ἰσχυρίζονται κάτι, ποὺ μπορεῖ μὲ κάποιο τρόπο νὰ γίνη ἀντικείμενο παρατήρησης. Γιατὶ ὁ κανόνας «ὅτι ἰσχύει γιὰ ὅλα, ἰσχύει καὶ γιὰ ἓνα πρᾶγμα»²⁴ ἐπιτρέπει μόνο νὰ παραχθῇ ἡ πρόταση $pa \rightarrow qa$ (ὅπου α μιὰ τιμὴ τῆς μεταβλητῆς x). Ὅσες ὅμως παρατηρήσεις καὶ ἂν γίνουν, δὲν παίρνει ἡ πρόταση αὐτὴ ἐμπειρικὸ χαρακτήρα. Μόνον ἂν ἰσχυρισθῇ κανεὶς τὴν πρόταση pa , εἶναι δυνατὸ ἀπὸ τὶς προτάσεις $pa \rightarrow qa$ καὶ pa νὰ παραχθῇ ἡ πρόταση qa , δηλ. κάτι, ποὺ μπορεῖ νὰ γίνη ἀντικείμενο παρατήρησης.

Ὁ ἐλεγχος τῆς ἀλήθειας τοῦ ἐπιστημονικοῦ νόμου γίνεται μὲ τὸν ἀκόλουθο τρόπο: ἀπὸ τὴν γενικὴ ὑποθετικὴ πρόταση $(x) (px \rightarrow qx)$ παράγεται ἡ πρόταση $pa \rightarrow qa$. Σὰν βάση γιὰ τὴν παραπέρα λογικὴ ἀνάλυση ἰσχύει ἡ σχέση:

$$[(pa \rightarrow qa) \wedge pa] \rightarrow qa$$

Ἡ σύνθετη αὐτὴ πρόταση εἶναι ταυτολογικὰ ἀληθὴς γιὰ ὅλες τὶς τιμὲς ἀληθείας τῶν στοιχειωδῶν προτάσεων (λογικὸς νόμος)²⁵. Ἄν τώρα εἶναι γιὰ ἐμπειρικοὺς λόγους ἡ πρόταση qa ψευδὴς καὶ ἡ πρόταση pa ἀληθὴς, τότε πρέπει νὰ εἶναι ἡ $(pa \rightarrow qa)$ ψευδὴς. Γιατὶ μόνο στὴν περίπτωση αὐτὴ

21. Βλ. Κ. Popper, *Logik...*, ὁ.π., σ. 53: «Μιὰ θεωρία λέγεται «ἐμπειρικὴ» ἢ «ἱκανὴ ἀπορριπτικοῦ ἐλέγχου» (falsifizierbar), ἂν διαιρῇ μονοσήμαντα τὴν τάξη ὅλων τῶν δυνατῶν προτάσεων βάσης σὲ δύο μὴ ἄδειες μερικὲς τάξεις: τὴν τάξη ἐκείνων, μὲ τὶς ὁποῖες ἀντιφάσκει, τὶς ὁποῖες «ἀπαγορεύει» — τὶς ὀνομάζουμε τὴν τάξη τῶν δυνατοτήτων ἀπορριπτικοῦ ἐλέγχου τῆς θεωρίας — καὶ τὴν τάξη ἐκείνων, μὲ τὶς ὁποῖες δὲν ἀντιφάσκει, τὶς ὁποῖες «ἐπιτρέπει».

22. Βλ. I. M. Bochenski / A. Menne, *Grundriß der Logik*, Paderborn 1965³, σ. 27 ἐπ., H. Reichenbach, *Elements*, ὁ.π. σ. 23 ἐπ. καὶ Ε. Παπανοῦτσος, *Λογικὴ*, Ἀθήνα 1974², σ. 93 ἐπ. Πρόκειται γιὰ τὸ συνημμένον τοῦ Φίλωνος (περὶ τὸ 300 π.Χ.). Βλ. γι' αὐτὸ I. Π. Ἀραβαντινοῦ, *Στοιχεῖα Μεθοδολογίας τοῦ Δικαίου*, Α', Ἀθήναι, σ. 45 καὶ J. M. Bochenski, *Formale Logik*, Freiburg / München 1962, σ. 133 ἐπ.

23. Βλ. R. Carnap, *Einführung in die Philosophie der Naturwissenschaft*, München 1969, σ. 15.

24. Βλ. I. M. Bochenski / A. Menne, ὁ.π., σ. 60.

25. Ἡ ταυτολογία μπορεῖ νὰ ἀποδειχθῇ μὲ χρῆση τῶν πινάκων ἀληθείας ἢ μὲ τὴν

είναι ή παραγωγική συνεπαγωγή (deduktionsmäßige Implikation)²⁶ αληθής, δηλ. τότε μόνο είναι ή σύζευξη $[(pa \rightarrow qa) \wedge pa]$ ψευδής, ώστε κατά τούς κανόνες τής συνεπαγωγής (ex falso sequitur quodlibet) νά παράγεται με λογική έγκυρότητα ή ψευδής πρόταση qa ²⁷. "Αν τώρα είναι ψευδής ή $(pa \rightarrow qa)$, είναι ψευδής και ή γενική πρόταση (x) $(px \rightarrow qx)$, γιατί μόνο τότε είναι ή παραγωγή από τὸ ὄλο για τὰ μέρη σωστή. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο καταλήγομε ἀπὸ τὴν ἀλήθεια τῶν ὁρῶν ἐφαρμογῆς (Randbedingungen) καὶ τὸ ψεῦδος τοῦ συμπεράσματος στὴν ἀπόρριψη τοῦ ἐπιστημονικοῦ νόμου.

Ἄλλοιῶς εἶναι τὰ πράγματα, ἂν ή πρόταση βάσης qa εἶναι αληθής. Τότε εἶναι δυνατό ή πρόταση $(pa \rightarrow qa)$ νά εἶναι ή αληθής ή ψευδής, ἂν ὁ ὅρος ἐφαρμογῆς pa εἶναι αληθής. Γιατὶ τὸ ἀληθινὸ συνάγεται ἀπὸ τὸ καθε-
τι (verum sequitur ex quolibet)²⁸.

Βλέπομε λοιπόν, ὅτι ή ἀσυμμετρία στὸν ἔλεγχο τῶν ἐπιστημονικῶν νόμων ὀφείλεται στὴ λογικὴ δομὴ τῶν γενικῶν ὑποθετικῶν προτάσεων. Ἡ θετικὴ θεμελίωση τῆς θεωρητικῆς γνώσης τοῦ κόσμου δὲν εἶναι δυνατή. Ὅμως αὐτὸ δὲν σημαίνει παραίτηση ἀπὸ τὴν προσπάθεια ὀρθολογικῆς του σύλληψης. Μένει πάντοτε ὁ δρόμος ἀνοιχτός, νά ἀνακαλύψωμε τίς λαθεμέ-
νες θεωρητικὲς μας ἀντιλήψεις καὶ νά τίς ἀπομακρύνωμε ἀπὸ τὸ χῶρο τῆς ἐπιστήμης.

4. Ἡ χρησιμότητα τῆς ἐπιστήμης καὶ ή πρακτικὴ δραστηριότητα τῶν φορέων τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας.

Τὸ αἶτημα για τὴν ἀπομάκρυνση τῶν ἀξιολογήσεων καὶ τῶν πρακτικῶν

ἀκόλουθη ἀναγωγή στὴ συζευκτικὴ κανονικὴ μορφή (ή ἀνάλυση γίνεται με χρήση τοῦ λογισμοῦ τῶν προτάσεων):

$$(1) [(P \rightarrow Q) \wedge P] \rightarrow Q$$

$$(2) \overline{(P \rightarrow Q)} \wedge P \vee Q$$

$$(3) \overline{(P \rightarrow Q)} \vee \overline{P} \vee Q$$

$$(4) \overline{P} \vee Q \vee \overline{P} \vee Q$$

$$(5) \overline{P} \vee Q \vee (P \wedge \overline{Q})$$

$$(6) (\overline{P} \vee Q \vee P) \wedge (\overline{P} \vee Q \vee \overline{Q})$$

ὁρισμὸς τῆς συνεπαγωγῆς

ὁ νόμος τοῦ De Morgan

ὁρισμὸς τῆς συνεπαγωγῆς

ἐπικοινωντικὸς νόμος καὶ νόμος τοῦ De Morgan

διανεμητικὸς νόμος

Ἔτσι φθάνομε στὴ «διακεκριμένη» συζευκτικὴ κανονικὴ μορφή καὶ μποροῦμε εὐκόλα νά δοῦμε, ὅτι κάθε μέλος τῆς περιέχει τὴν διάζευξη μιᾶς μεταβλητῆς με τὴν ἄρνησή της. Ἡ σχέση ποὺ ἀναλύσαμε, εἶναι λοιπὸν ταυτολογικὴ.

26. Βλ. I. M. Bochenski / A. Menne, ὁ.π., σ. 43. Ἀνήκει στὸ πεδίο τῆς μεταγλώσσας καὶ θεμελιώνεται σὲ μιὰ συνεπαγωγή τῆς γλώσσας τῶν ἀντικειμένων. Βλ. ἐπίσης H. Reichenbach, *Elements...*, σ. 64 ἐπ.

27. Βλ. I. M. Bochenski / A. Menne, ὁ.π., σ. 28.

28. Βλ. ὁ.π., σ. 28.

έκτιμήσεων από τις κοινωνικές επιστήμες και ή αναγνώριση του προσωρινού χαρακτήρα των επιστημονικών προτάσεων έχουν καλλιεργήσει στα μάτια των αντιπάλων της «θετικιστικής» επιστήμης την εικόνα του απομονωμένου από την πραγματικότητα επιστήμονα, που λύνει προβλήματα, χωρίς να ενδιαφέρεται για τις πραγματικές ανάγκες των ανθρώπων. Είναι απαραίτητο να τονισθῇ με έμφαση, ότι μιὰ τέτοια αντίληψη αδυνατεί να κατανοήσῃ τὴν ἀξία τῆς ἀπαγόρευσης τῶν ἀξιολογήσεων ὡς μεθοδολογικῆς ἀρχῆς γιὰ τὴν καλύτερη ἐπίλυση τῶν πρακτικῶν προβλημάτων. Ἦδη ὁ Emile Durkheim, ὁ πατέρας τῆς γαλλικῆς κοινωνιολογίας, θεμελιωτῆς μαζὺ μετὸν Max Weber καὶ τὸν Vilfredo Pareto τῆς σύγχρονης κοινωνιολογικῆς σκέψης, ἔγραφε: «Θὰ θεωρούσαμε ὅτι οἱ ἔρευνές μας δὲν θὰ ἄξιζαν οὔτε μιὰ ὥρα δουλειᾶς, ἂν εἶχαν μόνο θεωρητικὸ ἐνδιαφέρον. Ἄν ξεχωρίζωμε με προσοχὴ τὰ θεωρητικὰ ἀπὸ τὰ πρακτικὰ προβλήματα, δὲν τὸ κάνομε γιὰ νὰ παραμελήσωμε τὰ τελευταῖα· ἀντίθετα πιστεύομε, ὅτι ἔτσι θὰ τὰ λύσωμε καλύτερα»²⁹.

Ἐπίσης παραγνωρίζεται τὸ γεγονός, ὅτι ἐπιστήμη ἐκτὸς ἀπὸ τὸ γνωστικὸ σύστημα εἶναι καὶ ἓνα εἶδος κοινωνικῆς δραστηριότητος, ποὺ ὀρίζει μιὰ κοινωνικὴ θέση καὶ ἓνα κοινωνικὸ ρόλο στὰ πλαίσια μιᾶς δεδομένης κοινωνικῆς δομῆς. Εἶναι ὅμως φανερό, ὅτι τὸ ἄτομο ποὺ καταλαμβάνει τὴν κοινωνικὴ θέση «ἐπιστήμων» δὲν ἐξαντλεῖ μόνο σ' αὐτὴ τὴν κοινωνικὴ του δράση, ἀλλὰ εἶναι φορεὺς καὶ ἄλλων κοινωνικῶν ρόλων. Μὲ τὴν συμμετοχὴ του στὴν κοινωνικὴ διαδικασία συγκαθορίζει τὸ ἀξιολογικὸ σύστημα τῆς κοινωνικῆς ομάδας. Ὁ φορεὺς τοῦ κοινωνικοῦ ρόλου «ἐπιστήμων» μετέχει μὲ ποικίλους ἄλλους ρόλους στὴν κοινωνικὴ ζωὴ καὶ παίρνει ἀξιολογικὴ στάση στὰ διάφορα θέματα τοῦ πρακτικοῦ βίου. Μόνο σὰν «ἐπιστήμων», χρησιμοποιώντας τὸ σύστημα γνώσης καὶ ἐξήγησης τοῦ κόσμου, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀξιολογῇ τὴν πραγματικότητα. Καὶ ἔτσι εἶναι σωστό. Γιατὶ πρῶτα ἡ ἐπιστήμη δὲν δίνει τὴν δυνατότητα τῆς πρόσβασης ἀπὸ τὸν κόσμο τοῦ «εἶναι» στὸν κόσμο τοῦ «δέοντος». Ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἐπίλυση τῶν πρακτικῶν προβλημάτων προωθεῖται σημαντικὰ ἀπὸ τὴν διάσπαση τῆς «φυσικῆς» ἀμεσότητος στὴ σχέση ὑποκειμένου καὶ κόσμου σὲ μιὰ διαδικασία δύο σταδίων: στὴν διατύπωση καὶ στὸν ἐμπειρικὸ ἔλεγχο θεωρητικῶν προτάσεων καὶ στὴν τεχνολογικὴ μετατροπὴ τῶν ὑποθέσεων μὲ βάση μιὰ ἐλεύθερα ἐκλεγμένη συνάρτηση σκοπῶν (Zielfunktion) σὲ μέσα μεταβολῆς τοῦ κόσμου. Ἡ διατύπωση ἀκριβῶν σχέσεων μέσου-σκοποῦ, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν ἄλλη ὄψη τῆς θεωρητικῆς σύλληψης τοῦ κόσμου, εἶναι ἡ βάση τῆς τεχνολογίας, τὸ μέσο ἀπελευθέρωσης ἀπὸ φυσικοὺς καὶ κοινωνικοὺς καταναγκασμούς, ὁ μοναδικὸς τρόπος ποὺ δίνει οὐσιαστικὸ νόημα στὴ ρήση τοῦ Ba-

29. E. Durkheim, *De la division du travail social*, Paris 1922¹, σ. XXXIX.

con: nam et ipsa scientia potestas est. Ἡ ἐγκατάλειψη τοῦ δρόμου αὐτοῦ θὰ ἰσοδυναμοῦσε μὲ παραίτηση ἀπὸ τοὺς καρποὺς μεθόδων, ποὺ μὲ τόσον ἀγῶνα κατακτήθηκαν καὶ ποὺ ἡ ἱστορικὴ πεῖρα καταξίωσε.

Ἀλλὰ καὶ ἓνας ἄλλος λόγος, βέβαια ἔντονα ἀξιολογικός, στηρίζει τὴ θέση τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῶν ἀξιολογήσεων ἀπὸ τὶς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες. Ἡ ἀναγνώριση, ὅτι οἱ ἀξιολογήσεις δὲν ἔχουν ἐπιστημονικὴ θεμελίωση, μεταφέρει στὸ λογισμὸ τῶν κοινωνικῶν μονάδων ἀποφάσεις, ποὺ πρὶν λαθεμένα θεωροῦνταν ἔργο τῶν εἰδικῶν. Ἡ χαλάρωση τῆς λειτουργικῆς σημασίας τῶν θεσμῶν καὶ ἡ ἐξατομίκευση τῶν ἀποφάσεων εἶναι μιὰ ἐπιθυμητὴ ἐκδημοκρατικοποίηση τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ποὺ μεταφέρει στὴν ἐλεύθερη ἐπιλογὴ καὶ στὴν εὐθύνη τῶν ἀτόμων περιοχές, ποὺ παλιότερα ἦταν λυμένες θεσμικά, πρὶν τὸ ἄτομο εἰσέλθῃ στὴν κοινωνικὴ ὁμάδα. Ἡ κατάδειξη τῆς πλάνης μεταφυσικῶν θέσεων, ποὺ μὲ τὴν μορφή προκαταλήψεων καὶ στερεοτύπων³⁰ ἐπηρεάζουν τὴν ἀνθρώπινη συμπεριφορὰ καὶ ἐμποδίζουν τὰ ἄτομα νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν τους, εἶναι στὸ ἐνεργητικὸ τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας καὶ τῆς νεώτερης μεταθεωρίας της³¹.

5. Εἶναι δυνατὴ καὶ χρήσιμη ἡ κανονικὴ ἐπιστήμη (normative Wissenschaft, normative science);

Ἡ θέση, ὅτι ὁ «ἐπιστήμων» δὲν ἐπιτρέπεται νὰ κάνῃ ἀξιολογήσεις, δηλ. νὰ ἰσχυρίζεται, ὅτι τὸ γνωστικὸ σύστημα ποὺ ἐξηγεῖ τὸν κόσμον καθορίζει νομοτελειακὰ τὴ στάση μας ἀπέναντί του, ἔρχεται σὲ προφανῆ σύγκρουση μὲ τὸ γεγονὸς τῆς ὑπαρξῆς πολλῶν καθιερωμένων ἐπιστημῶν, ποὺ ἀποκλειστικὸ ἢ καὶ συμπληρωματικὸ ἔργο τους ἔχουν τὴν ἀξιολογικὴ ἐκτίμηση τῶν πραγματικῶν φαινομένων. Τέτοιες ἐπιστῆμες εἶναι ἡ Νομικὴ, ἡ Ἠθικὴ καὶ οἱ διάφορες ἐφαρμοσμένες ἐπιστῆμες («πολιτικές»), ὅπως ἡ Οἰκονομικὴ Πολιτικὴ, ἡ Κοινωνικὴ Πολιτικὴ κ.ἄ. Ὅσον ἀφορᾷ τὶς τελευταῖες, θὰ πρέπει νὰ ἔχη γίνει ἤδη σαφές, ὅτι δὲν περιέχουν γνήσιες ἀξιολογήσεις ἀλλὰ εἶναι στὴν πραγματικότητά τεχνολογίες, ποὺ ἀξιοποιοῦν τὶς θεωρητικὲς γνώσεις τοῦ ἀντίστοιχου κλάδου γιὰ νὰ πετύχουν ἐπιθυμητὲς μεταβολὲς στὸν κοινωνικὸ χῶρο. Καταστρώνουν διαζευκτικὰ σχέδια γιὰ τὴν ἐκπλήρωση δεδομένων σκοπῶν, χωρὶς νὰ ἐπιχειροῦν ἐπιστημονικὴ θεμελίωση τῶν ἀξιολογικῶν συστημάτων. Ἡ πηγὴ τοῦ κύρους ἐνὸς συγκεκριμένου συστήματος σκοπῶν εἶναι ἐξωἐπιστημονικοῦ χαρακτήρα, ἡ δὲ ἀναλυτικὴ δια-

30. Βλ. J. H. Fichter, *Grundbegriffe der Soziologie*, Wien / New York 1968, σ. 115 ἐπ.

31. Βλ. π.χ. στὸ ἔργο τοῦ K. Popper, *Das Elend des Historizismus*, ὁ.π., μιὰ μεγαλειώδη προσπάθεια νὰ καταδειχθῇ ἡ ἀνεπιστημονικότητά τῶν διαφόρου τύπου ἱστορικιστικῶν νόμων, ποὺ ἄσκησαν μεγάλη ἐπίδραση στοὺς ἰδεολογικοὺς προσανατολισμοὺς τῶν ἀνθρώπων.

πραγμάτευση τῶν ἐπὶ μέρους στόχων καὶ τῶν μεταξύ τους σχέσεων δὲν εἶναι σὲ καμιά περίπτωση ὑποκατάστατο γιὰ τὴ νομιμότητά τους. Οἱ σχέσεις μέσου-σκοποῦ, ποὺ εἶναι ἡ βάση τῶν διαφόρων τεχνολογιῶν, παραπλανητικὰ ὀνομάζονται κάποτε «δευτερογενεῖς αξιολογικές κρίσεις», γιὰτὶ δὲν ἔχουν καμιά σχέση μὲ μιὰ θετική ἢ ἀρνητική ἀποτίμηση τοῦ κόσμου. Ἀντίθετα ἀποτελοῦν, ὅπως δείχθηκε παραπάνω, τὸ δεύτερο στάδιο τῆς γνωστικῆς διαδικασίας καὶ τὴν πρακτικὴ δικαίωση τῆς θεωρητικῆς ἐπιστήμης, ποὺ ἐξηγώντας τὸν κόσμο μᾶς δίνει τὰ κατάλληλα μέσα νὰ τὸν ἀλλάξουμε στὰ μέτρα μας.

Ἡ Νομικὴ πέρασε πολλὰ στάδια μεθοδολογικῆς ἐξέλιξης καὶ αὐτοκατανόησης³². Παρ' ὅλο ποὺ οἱ Ρωμαῖοι³³ ἔθεσαν σημαντικές βάσεις νομικῶν ρυθμίσεων, ἐν τούτοις συστηματικὴ νομικὴ σκεψὴ ἀρχίζει μὲ τοὺς γλωσσογράφους καὶ κυρίως τοὺς μεταγλωσσογράφους στὴν αὐγὴ τῶν νέων χρόνων. Ἡ μέθοδος ποὺ ἀκολουθήθηκε ἦταν δογματικὴ-ἐξηγητική, συνδεθηκε γρήγορα μὲ τὴ δικαστικὴ πρακτικὴ καὶ εἶναι μέχρι σήμερα σύμφωνα μὲ τὶς προθέσεις τῶν νομικῶν ἡ ἀποκλειστικὴ βάση τῆς λήψης τῶν δικαστικῶν ἀποφάσεων³⁴. Ἡ ἀνθρωπιστικὴ παράδοση καὶ ἡ ἀποκλειστικὴ ἀπασχόληση μὲ κείμενα νόμων (*ratio scripta*) ὠδήγησαν πολλές φορές σὲ μεταφυσικὴ μετουσίωση τῶν νομικῶν διατάξεων (σχολές τοῦ φυσικοῦ δικαίου) καὶ στὴ δογματικὴ αὐτονόμηση³⁵ τῶν κανόνων τοῦ δικαίου καὶ τῶν νομικῶν ἐννοιῶν (*Begriffsjurisprudenz*)³⁶. Ἡ ἀπομυθοποίηση ἦλθε στὴν ἀρχὴ τοῦ αἰῶνα μας, ὅταν κατανοήθηκε ἡ ὑπαρξὴ κενῶν νόμου, ὅταν ἡ γνωστικὴ στάση καὶ ἡ μηχανικὴ τῶν λογικῶν ὑπαγωγῶν (*Subsumtionstechnik*) ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ ἐκτίμηση τῶν ἀλληλοσυγκρουομένων συμφερόντων (*Interessenjurisprudenz*)³⁷ καὶ ὅταν ἡ νέα ἀκόμα κοινωνιολογία τοῦ δικαίου³⁸ μελετώντας

32. Ἀνάλογες σκέψεις ἰσχύουν καὶ γιὰ τὴν Ἠθική.

33. Γιὰ πολλοὺς μάλιστα θεμελίωσαν τὴ νομικὴ ἐπιστήμη. Βλ. π.χ. K. Engisch, *Einführung in das juristische Denken*, Stuttgart 1964³, σ. 8.

34. Ὅτι μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἄλλοι παράγοντες ποὺ ὀρίζουν τὸ πεδίο ἀποφάσεων τοῦ δικαστοῦ παραγνῶρίζονται, εἶναι φανερό. Βλ. A.D. Cullison, στὸ «*Jowa Law Review*» 55 (1968), σ. 1210 ἐπ.: «[the] legal doctrine is just one of many factors contributing to the final output of the judicial decision process».

35. Βλ. π.χ. R. v. Jhering, *Geist des römischen Rechts*, Teil I, 1. A., 1852, σ. 29: «... die Begriffe sind produktiv, sie paaren sich und zeugen neue».

36. Βλ. K. Larenz, *Methodenlehre der Rechtswissenschaft*, Berlin/Göttingen/Heidelberg 1960, σ. 16 ἐπ.

37. Βλ. J. Edelman, *Die Entwicklung der Interessenjurisprudenz. Eine historisch-kritische Studie über die deutsche Rechtsmethodologie vom 18. Jh. bis zur Gegenwart*, Bad Homburg v. d. H. 1967.

38. Βλ. D. Dombeck, *Das Verhältnis der Tübinger Schule zur deutschen Rechtssoziologie*, 1969.

τοὺς κανόνες τοῦ δικαίου ὡς προϊόντα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ ἔδειξε τὴ στενὴ συνάρτησή τους μὲ τὰ ἄλλα στοιχεῖα τῆς κοινωνικῆς δομῆς. Ἡ σύγχρονη αὐτοκατανόηση τῆς Νομικῆς, ὅπως κυρίως ἐκφράζεται στὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο καὶ ἰδιαίτερα στὸ γερμανικόν, εἶναι μιᾶς κανονικῆς (normative) πνευματικῆς ἐνέργειας³⁹, ποὺ ἐρμηνεύει καὶ διαπλάθει τοὺς κανόνες δικαίου μὲ βάση τὸ ἀξιολογικὸ σύστημα ἐνὸς δεδομένου κοινωνικοῦ χώρου⁴⁰. Καὶ ἄλλοτε μὲν ἐμφανίζεται ἡ γενικὴ ἐρμηνευτικὴ μέθοδος ὡς ἓνα ἄλλο εἶδος γνώσης⁴¹, ἄλλοτε δὲ ἀπορρίπτεται καὶ τὸ τελευταῖο αὐτὸ κατάλοιπο τῆς γερμανικῆς ἰδεαλιστικῆς φιλοσοφίας καὶ τοῦ ρωμαντισμοῦ⁴² μὲ τὴν ἀναγνώριση τῆς ἀποκλειστικῆς πρακτικῆς κατεύθυνσης τῆς νομικῆς δραστηριότητος, ποὺ σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς θεωρητικὲς ἐπιστῆμες δὲν ἔχει καθαρὰ γνωστικὸ σκοπὸ⁴³.

Πρέπει μὲ σαφήνεια νὰ τονισθῇ, ὅτι ὁ χαρακτήρας τῆς Νομικῆς ὡς κανονικῆς ἐπιστῆμης δὲν εἶναι λογικὴ συνέπεια τοῦ κανονικοῦ χαρακτήρα τοῦ ἀντικειμένου ποὺ ἐρευνᾷ⁴⁴. Ἄν μιὰ τέτοια «ὄντολογικὴ» ἀναγκαιότητα

39. Βλ. τὴ φιλοσοφικὴ θεμελίωση τοῦ δεοντολογικοῦ χαρακτήρα τῆς Νομικῆς στὴ μελέτη τοῦ Κ. Τσάτσου, *Φιλοσοφία καὶ Ἐπιστήμη τοῦ Δικαίου*, στὸ *Μελέται Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου*, Ἀθῆναι 1960, σ. 47-73, ἰδιαίτερα 50 ἐπ., 69 ἐπ.

40. Βλ. τὴ μελέτη τοῦ Γ. Μητσοπούλου, *Νεοθετικισμὸς καὶ Ἐπιστήμη τοῦ Δικαίου*, στὸν ἀναμνηστικὸ τόμο Ε. Μιχελάκη, μὲ κριτικὴ ἀνάλυση τῆς διαφορετικῆς λειτουργίας τοῦ θεωρητικοῦ καὶ τοῦ πρακτικοῦ λόγου.

41. Βλ. Κ. Larenz, *Aufgabe und Eigenart der Jurisprudenz*, στὸ «Juristische Schulung» 1971, σ. 455, σημ. 19, ὅπου «Erklären» καὶ «Verstehen» ἐμφανίζονται ὡς δύο διάφοροι τρόποι γνώσης (zwei verschiedene Weisen des Erkennens).

42. Βλ. H. Albert, *Probleme...*, ὁ.π., σ. 39 ἐπ.

43. Βλ. J. Esser, *Vorverständnis und Methodenwahl in der Rechtsfindung*, Frankfurt am Main 1972, σ. 95: *Im Grunde ist also Dogmatik eine heuristische Methode der Entscheidungsfindung, bei der gewisse Begriffsspeicherungen die Möglichkeit angemessener Urteilsbildung eröffnen*. Γιὰ τὸν πρακτικὸ σκοπὸ τῆς δογματικῆς νομικῆς βλ. καὶ Α. Γαζή, *Νομικὴ σκέψις καὶ μέθοδος αὐτῆς*, στὴν «Ἐφημερίδα Ἑλλήνων Νομικῶν» 32 (1965), σ. 382.

44. Ἀπὸ τὴ δεοντολογικὴ μορφή τῶν κανόνων τοῦ δικαίου δὲν εἶναι δυνατό νὰ συναχθῇ μὲ λογικὴ ἀναγκαιότητα ὁ γλωσσικὸς χαρακτήρας τῶν προτάσεων τῆς Νομικῆς, ἀφοῦ ἡ τελευταία ἔχει μόνον ὡς ἀντικείμενο τοὺς δεοντολογικοὺς κανόνες. Π.χ. ἡ δεοντολογικὴ πρόταση «ὁ ὀφειλέτης ὑποχρεοῦται νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν παροχὴν ὡς ἀπαιτεῖ ἡ καλὴ πίστις, λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν συναλλακτικῶν ἠθῶν» (Ἄρθρ. 288 Α.Κ.) μπορεῖ νὰ διατυπωθῇ ὡς ὄντολογικὴ (μὲ ἐμπειρικὸ κριτήριον ἀλήθειας) πρόταση: «Ὁ κανόνας «ὁ ὀφειλέτης ὑποχρεοῦται... κλπ.» εἶναι ἰσχύον ἐλληνικὸ δίκαιο καὶ συνάρτηση μιᾶς ὀρισμένης διάρθρωσης τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας» ἢ σὰν τεχνολογικὴ πρόταση: «Ἄν θέλωμε νὰ πετύχωμε ὀρισμένους κοινωνικοὺς σκοποὺς (π.χ. τὴν εὐρυθμὴ λειτουργία τῶν συναλλακτικῶν σχέσεων), εἶναι ἀρκετὸ νὰ προκαλέσωμε μιὰ ὀρισμένου τύπου κοινωνικὴ συμπεριφορὰ (π.χ. τὴν καλόπιστη συμπεριφορὰ τῶν συναλλασσομένων). Οἱ ἀδυναμίες τοῦ τεχνολογικοῦ αὐτοῦ μετασχηματισμοῦ — συνέπεια τῆς ἑλλείψεως ἀντίστοιχης θεωρίας καὶ ἀναλυτικῶν καθωρισμένων σκοπῶν — εἶναι ὁλοφάνερες.

ήταν αληθινή, θα έπρεπε βέβαια ό «ἄλογος» φυσικός κόσμος νά ἐρευνᾶται μέ μεθόδους μή λογικές⁴⁵, οί μεταβολές τοῦ κόσμου νά ἀπεικονίζονται μέ ἔννοιες μεταβαλλόμενες ἢ μέ μιᾶ λογική διαδικασία, πού δέν θά βασίζεται στήν ἀρχή τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῶν ἀντιφάσεων⁴⁶. Δέν ὑπάρχουν ἀντικείμενα, πού ἀπό τή φύση τους ἐπιβάλλουν ἕνα ὠρισμένο τρόπο προσέγγισης. Ἡ ὕπαρξη τῆς κοινωνιολογίας τοῦ δικαίου, πού ἐρευνᾶ τὸ ἴδιο ἀντικείμενο μέ τή δογματική Νομική, χωρίς νά διατυπώνη δεοντολογικοὺς κανόνες ἀλλὰ ἐπιστημονικές προτάσεις καί οί παρατηρήσεις μας⁴⁷ στό πρόβλημα τῶν αξιολογήσεων ὡς ἀντικείμενο τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν δείχνουν τήν ἀλήθεια τοῦ παραπάνω ἰσχυρισμοῦ.

Ἄν λοιπόν ἡ φύση τῶν κανόνων τοῦ δικαίου δέν μᾶς ἐπιβάλλη νά διαμορφώσωμε τή διερεύνησή τους ὄντολογικά ἢ δεοντολογικά, ἐμφανίζεται ἡ ἐπιλογή σάν ἐξεύρεση τοῦ ἄριστου τρόπου, γιά νά ἱκανοποιηθῇ ἡ ἀνάγκη λήψης ἀποφάσεων σέ δικαιοκῆς διαφορές (ἕνα πρακτικό αἴτημα, στό ὅποιο φαίνεται ὅτι συμφωνοῦν ὅλοι οί νομικοὶ ἐρευνητές). Σύμφωνα μέ τίς δοκιμασμένες ἐπιστημονικές ἀρχές, ὅπως μέ ἐπιτυχία ἐφαρμόσθηκαν στίς φυσικές ἐπιστήμες καί ἀναλύθηκαν παραπάνω, ἡ λύση τοῦ προβλήματος θά ἔπρεπε νά γίνη σέ δύο στάδια: τή δημιουργία μιᾶς θεωρητικῆς ἐπιστήμης, πού θά ἐξηγοῦσε τή δικαιοκῆς ἀνθρώπινη συμπεριφορά ὡς συνάρτηση ὠρισμένων κοινωνικῶν μεγεθῶν καί τή μετατροπή τῆς θεωρητικῆς γνώσης σέ τεχνολογία, πού θά κατευθύνεται στήν ἐκπλήρωση ἐξωγενῶν (καθορισμένων μέ κάποια κοινωνική διαδικασία) σκοπῶν⁴⁸. Ἡ ἀδυναμία νά κατανοηθοῦν οί τεχνολογικές δυνατότητες τῆς θεωρητικῆς γνώσης ὁδηγεῖ πολλοὺς ὑποστηρικτές τῆς κανονικῆς νομικῆς ἐπιστήμης νά ἀποκλείουν τήν γνωστική πρόσβαση στοὺς νομικοὺς κανόνες μέ τὸ ἐπιχείρημα, ὅτι ἡ θεωρητική γνώση δέν λύνει πρακτικά προβλήματα.

45. Καί τὸ ἀντίστροφο δέν ἰσχύει, ὅτι δηλ. ἀπό τήν ὀρθολογική σύλληψη τοῦ κόσμου μπορεῖ νά συναχθῇ ἡ λογική του δομή. Ἡ ὀνομασία «νόμοι» γιά τίς ἐξηγητικές κατασκευές τῆς ἐπιστήμης προέρχεται ἀπὸ ἕνα παλιὸ καί βαθειὰ στήν παράδοση ριζωμένο κοινωνιομορφικὸ μοντέλο, σύμφωνα μέ τὸ ὅποιο ὁ κόσμος κυβερνᾶται στὰ πρότυπα τῆς κοινωνικῆς ὁμάδας. Γιά τὸ θέμα αὐτὸ βλ. E. Topitsch, *Vom Ursprung und Ende der Metaphysik*, Wien 1958.

46. Βλ. γιά τὸ θέμα αὐτὸ K. Popper, *What is Dialectic?* στὸ K. Popper, *Conjectures and Refutations*, London 1965, σ. 312-335.

47. Βλ. παραπάνω σ. 5.

48. Γιά τεχνολογική ἀντιμετώπιση τῶν δικαιοκῆς προβλημάτων βλ. H. Albert, *Erkenntnis und Recht. Die Jurisprudenz im Lichte des Kritizismus*, στὸ «Jb. f. Rechtssoziologie und Rechtstheorie», Bd. 2, 1972, σ. 80 ἐπ. καί τήν ἀπάντησή του στὸν E. v. Savigny στὸν ἴδιο τόμο. Γιά τὴν ἀντίθετη ἄποψη βλ. K. Τσάτσου, *Ἡ Νομική ὡς τεχνική καί ὡς ἐπιστήμη*, στὸ K. Τσάτσου, *Μελέται... ὁ.π.*, σ. 201-239, ἰδιαίτερα σ. 214 ἐπ.

Κοινωνική θεωρία κατάλληλη για βάση κοινωνικής τεχνολογίας σήμερα δεν υπάρχει. Όχι μόνο γιατί οί οικονομικές, κοινωνιολογικές, ψυχολογικές θεωρίες δεν είναι οί ίδιες ανεπτυγμένες σε επαρκή βαθμό αλλά και γιατί δεν υπάρχει ολοκληρωμένη θεωρία κοινωνικής συμπεριφοράς⁴⁹, απαραίτητη σαν βάση κοινωνικής τεχνολογίας, αφού ή νομική λύση διαφορών περιλαμβάνει οικονομικές, κοινωνιολογικές, ψυχολογικές διαστάσεις ανθρώπινης δραστηριότητας. Η ικανοποίηση των πρακτικών αναγκών, που επιβάλλουν ρύθμιση των δικαϊκών σχέσεων με εξομάλυνση των αντιτιθεμένων συμφερόντων, δεν είναι δυνατό να εξαρτηθῇ από την πρόοδο της επιστήμης. Είμαστε υποχρεωμένοι να δράσουμε, και όταν δεν ἔχουμε στη διάθεσή μας τις τεχνολογικές δυνατότητες της αὐστηρῆς γνώσης τοῦ κόσμου. Μιά ρυθμιστικοῦ τύπου νομική επιστήμη, ὅπως γενικά εἶναι ἀποδεκτή σήμερα, φαίνεται για τὸ ἄμεσο τουλάχιστον μέλλον χρήσιμη. Ὡς ἀξιολογική δραστηριότητα δεν ἔχει κριτήριο ἀλήθειας τῶν «πραγματολογικῶν» ἐπιστημῶν καὶ τὰ ἀναλυτικὰ μέσα που χρησιμοποιεῖ διαφέρουν⁵⁰ σὲ πολλὰ σημεῖα ἀπὸ τὸ πρότυπο τῆς «θετικιστικῆς» επιστήμης. Ὅμως ἂν ἀπαλλαγῇ ἀπὸ μεταφυσικὰ κατάλοιπα ἐγγελιανῆς ἢ ἐρμηνευτικῆς προέλευσης καὶ προσανατολισθῇ στὸ πρόβλημα (Problem denken) καὶ στὴ σύλληψή του σ' ἓνα ἀνοικτὸ σύστημα δικαϊκῶν κανόνων καὶ ἀρχῶν⁵¹, μπορεῖ νὰ συντελέσῃ στὴν ἐκλογίκευση ἐνὸς χώρου, που πρὶν ἀπὸ τὴν ἐμφάνισή τῆς νομικῆς ὀρθολογικῆς σκέψης ἦταν κατ' ἐξοχὴν μυστικιστικὸς καὶ ἀνέλεγκτος.

Μιά νομική επιστήμη κανονικοῦ τύπου, που προπαρασκευάζει τὴ λύση τῶν διαφορῶν ἀπὸ τὸ δικαστὴ διερευνώντας με τοπικὴ⁵² σκέψη καὶ ἀνάλυση συμφερόντων σ' ἓνα εἶδος κοινωνικοῦ προτύπου δικαϊκῆς σχέσεις, ἐξασφαλίζει ὀρθολογικὸ ἔλεγχο τῆς δικαστικῆς κρίσης, ἰσότητα στὴν ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης καὶ ἀσφάλεια στὶς συναλλαγές. Φυσικὰ εἶναι σοβαρὸ τῆς μειονέκτημα ἢ ἑλλειψη στέρους κοινωνικοεπιστημονικῆς θεωρίας.

49. Στὰ οικονομικὰ πρότυπα θεωροῦνται ὡς ἐξωγενῆ μεγέθη οἱ «κοινωνικοί», δημογραφικοί, ψυχολογικοί παράγοντες καὶ παρόμοια διατυπώνονται τὰ κοινωνιολογικὰ καὶ ψυχολογικὰ πρότυπα.

50. Γενικὲς ὑποθετικὲς προτάσεις (konditionale Allsätze) π.χ. δὲν εἶναι ὅπωςδήποτε ἐπιδιωκτέες, ὅπως στὶς θεωρητικὲς ἐπιστῆμες με ἐξηγητικὸ σκοπὸ. Ἡ ἀρχὴ τοῦ κανόνα-ἐξαίρεση εἶναι πολλὲς φορές καταλληλότερη γιὰ νομικὴ ρύθμιση. Βλ. γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ P. A. Gemtos, *Haftungsausschluß bei Schuldnermehrheiten*, Tübingen 1969, σ. 7 ἐπ.

51. Βλ. J. Esser, *Grundsatz und Norm in der richterlichen Fortbildung des Privatrechts*, Tübingen 1964². Ἐπίσης J. Esser, *Vorverständnis ...* ὁ.π., καὶ Th. Viehweg, *Topik und Jurisprudenz*, München 1965³.

52. Βλ. Th. Viehweg, *Topik*, ὁ.π. Ἡ τοπικὴ δὲν εἶναι λογικὴ, πολὺ περισσότερο δὲ δὲν εἶναι «οὐσιαστικὴ» λογικὴ, ὅπως ἔχει ὑποστηριχθῇ (βλ. I. Π. Ἀραβαντινοῦ, *Ἡ δικανικὴ συλλογιστικὴ καὶ αἱ διατάξεις Πολ. Δικ. 807 §§ 17, 19, στὸ Τιμητικὸς τόμος ἐπὶ τῇ 125ε-τηρίδι τοῦ Ἀρείου Πάγου*, Ἀθῆναι 1963, σελ. 239 ἐπ. με περαιτέρω παραπομπές). Ἡ

Στήν οξύνοια και αναλυτική ικανότητα των νομικών απόκειται να είναι ανοικτοί στην εξέλιξη των θεωρητικών επιστημών και να αποτιμούν τα πορίσματα τους στο μέτρο που επιτρέπει ή πρόοδος της γνώσης και επιβάλλει ή βελτίωση των νομικών ρυθμίσεων. Έτσι η ιδιοτυπία της νομικής σκέψης, που ως δεοντολογική ενέργεια έχει ιδιαίτερη θέση στον χώρο των κοινωνικών επιστημών, δεν θα όδηγήσει σε μιὰ στεῖρα αυτονόμησή της, όπως πολλές φορές έγινε μέχρι τώρα με την προβολή των ἐρμηνευτικών-ἐξηγητικών, των λεγομένων «κατανοητικών» (*verstehende*⁵³) μεθόδων. Ακολουθώντας τὸ δρόμο αὐτὸ ἡ Νομική θὰ διευρύνει σὲ μεγάλο βαθμὸ τὸν ἤδη καλὰ δουλεμένο ἀναλυτικὸ της ἐξοπλισμὸ καὶ τὶς δυνατότητες ἐπίλυσης τῶν προβλημάτων της. Εἶναι πράγματι ἡ μόνη ἀξιολογοῦσα (= μὴ γνωστική) δραστηριότητα, πὺ χάρις στὴν μακρὰ της παράδοση, στὴν αὐστηρότητα τῆς σκέψης της, στὴ μεγαλοφυΐα πολλῶν ἐκπροσώπων της καὶ στὴν καλὴ σχέση πὺ εἶχαν κατὰ κανόνα οἱ τελευταῖοι μὲ τὸν πολιτιστικὸ χῶρο πὺ ζοῦσαν, κατάφερε σὲ μεγάλο βαθμὸ νὰ δημιουργήσῃ κριτήρια διυποκειμενικοῦ ἐλέγχου τῶν πορισμάτων της.

DIE WERTURTEILSPROBLEMATIK IN DEN SOZIALWISSENSCHAFTEN

Zusammenfassung.

Die vorliegende Arbeit untersucht die unterschiedlichen Dimensionen der Werturteilsproblematik in den Sozialwissenschaften. Die logische Grammatik der Werturteile zeigt, daß sie aus folgenden Elementen bestehen: 1. Die Darstellung eines Sachverhalts, zu dem positiv oder negativ Stellung genommen wird. 2. Das implizite Bekenntnis zu einem allgemeinen Prinzip, das ei-

τοπική (στὸ χῶρο τοῦ Δικαίου) εἶναι νομικὴ μεθοδολογία (γιά τὴν ἔννοια τοῦ ὅρου βλ. K. Popper, *Logik...* σελ. 25 ἐπ.), πὺ στρέφει τὴ νομικὴ σκέψη στὸ πρόβλημα (Problemendenken) καὶ στὴν ποικιλία τῶν (λογικὰ ἀπλῶν) συστημάτων πὺ μποροῦν νὰ τὸ ἐπιλύσουν. Ὡς ἔλλογη πρόσβαση στὸν κόσμο χρησιμοποιεῖ βεβαίως τοὺς λογικοὺς νόμους, δὲν ἀποσκοπεῖ ὁμῶς στὴ δημιουργία ἀξιωματικοῦ συστήματος κατὰ τὸ πρότυπο τῶν θεωρητικῶν επιστημῶν. Τὸ κέντρο βάρους μετατοπίζεται ἀπὸ τὴν ὀρθότητα καὶ πληρότητα τῶν λογικῶν παραγωγῶν στὴν πολλαπλότητα καὶ ἐναλλακτικότητα τῶν προκειμένων (Prämissen). Δὲν ἐπιδιώκεται γνωστικὸ σύστημα δικαίου, ἀλλὰ ὀρθολογικὴ συζήτηση τῶν δικσιικῶν προβλημάτων.

53. Βλ. τὴν ὀρθὴ κριτικὴ τοῦ E. Μουτσοπούλου («Γνώσις καὶ Ἐπιστήμη», Ἀθῆναι 1972, σελ. 153 ἐπ.) στὴν προσπάθεια τοῦ W. Dilthey νὰ θεμελιώσῃ μὲ βάση τὴν κατανόηση (Verstehen) εἰδικὴ μεθοδολογία τῶν λεγομένων «πνευματικῶν» επιστημῶν.

ne derartige Stellungnahme rechtfertigt. 3. Die präskriptive Erwartung, daß die Adressaten der Werturteile das normative Prinzip akzeptieren und sich entsprechend verhalten werden.

Es wird eindeutig festgestellt, daß Werturteile Stellungnahmen zum Ausdruck bringen und keine Erkenntnisse vermitteln. Ihre sozialwissenschaftliche Problematik ist folgendermaßen aufzugliedern:

Es sind die drei Fragen zu unterscheiden, 1. inwieweit Bewertungen zum Gegenstand sozialwissenschaftlicher Aussagen werden, 2. inwieweit sie den Inhalt sozialwissenschaftlicher Aussagen ausmachen und 3. inwieweit sie zur Grundlage sozialwissenschaftlicher Aussagen gemacht werden können.

Die analytische Behandlung dieser Probleme brachte folgende Ergebnisse: 1. Die Zulässigkeit von Wertungen als Gegenstände der Sozialwissenschaften ist unproblematisch, da zwischenmenschliche Beziehungen durch normativ geregeltes Verhalten und Bewertungen mitkonstituiert werden. 2. Die Zulässigkeit von Wertungen als Inhalte sozialwissenschaftlicher Aussagen stellt das eigentliche Werturteilsproblem dar und hängt von einer Grundentscheidung über die Aufgabe der Wissenschaft ab. Das Wertfreiheitsprinzip ist als Konsequenz der Forderung nach intersubjektiver Überprüfbarkeit aufzufassen, die sich aus der Zielsetzung der Realwissenschaft ergibt, objektiv wahre Informationen und Erkenntnisse über die Realität zu erarbeiten. 3. Die Zulässigkeit von Wertungen als Grundlage der Sozialwissenschaften ist selbstverständlich, da es keine Wissenschaft ohne Basisentscheidungen (sog. Wertbasis) geben kann.

Die These, die wertfreie Wissenschaft könne keine praktische Probleme lösen, wird widerlegt. Erkennen um des Erkennens willen ist eine fruchtbare Forschungsstrategie, die eine sinnvolle Weltgestaltung ermöglicht. Wissenschaftliche Gesetze können durch geeignete logische Transformation und Einführung einer frei gewählten Zielfunktion in eine technologische Form gebracht und in brauchbare Mittel Natur— und sozialer Änderungen überführt werden. Andererseits ist der Wissenschaftler Träger einer Vielfalt von sozialen Rollen und nimmt vielfach am gesellschaftlichen Wertbildungsprozeß teil.

Der Sinn einer normativen Wissenschaft, dargestellt am Beispiel der Jurisprudenz, besteht in der Rationalisierung der Wertdiskussion und in der Operationalisierung von Gerechtigkeitsfragen. Sie ist nützlich, solange man keine geeignete Sozialtechnologie hat, die die juristisch relevanten Aspekte des menschlichen Sozialverhaltens berücksichtigt.

Athen

Petros A. Gemtos